

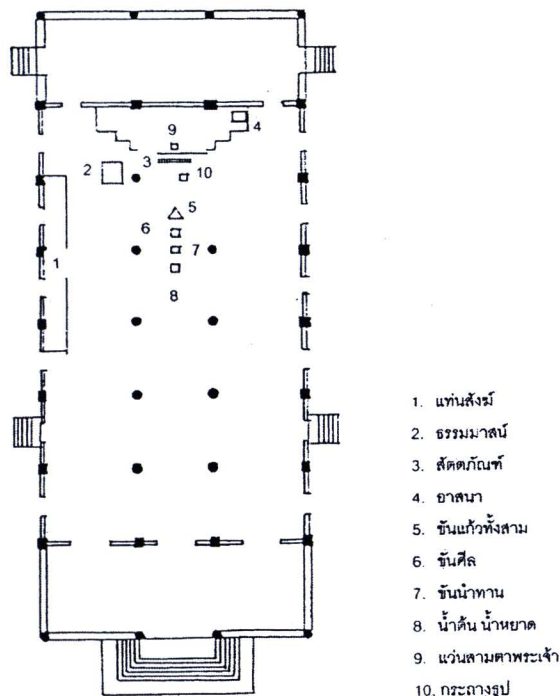
บทที่ 1

บทนำ

หลักการและเหตุผล

วิหารล้านนาเป็นศาสนสถานที่สร้างขึ้นเพื่อประดิษฐานพระพุทธรูปและประกอบพิธีกรรมทางศาสนา โดยจำลองแนวคติจักรวาลเพื่อสื่อถึงการเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ศูนย์กลางจักรวาล พื้นที่ให้สอยภายในและศาสนวัตถุถูกจัดวางเพื่อการเคารพบูชา ภายในวิหารสะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญา คติความเชื่อ คติธรรมคำสอนต่างๆในทางพุทธศาสนา ความศรัทธา และฝีมือเชิงช่างที่ประณีตมีเอกลักษณ์ ทั้งยังเป็นอาคารมีการใช้งานจากพระสงฆ์และฆราวาสเป็นประจำสม่ำเสมอ ซึ่งผู้ใช้งานสามารถสัมผัสรับรู้ได้ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม ทำให้พื้นที่ภายในวิหารมีความสำคัญและศักดิ์สิทธิ์อย่างยิ่ง

การใช้วิหารเพื่อประกอบศาสนพิธีต่างๆยังสามารถเห็นได้ชัดเจนจากองค์ประกอบของศาสนวัตถุและเครื่องใช้ภายใน ซึ่งล้วนตอบสนองกิจกรรมต่างๆที่จะเกิดขึ้นระหว่างพระสงฆ์และฆราวาส จากแผนผังนี้แสดงตำแหน่งที่ตั้งการจัดเครื่องใช้ในพระวิหาร

แผนภูมิ 1-1 แผนผังการใช้พื้นที่และตำแหน่งการวางศาสนวัตถุ

หมายเลข 1. แท่นสงฆ์ หรืออาสนะสงฆ์ จองสังฆ์ หมายถึง การยกพื้นให้ที่นั่งของพระสงฆ์ สูงขึ้นเป็นพิเศษจากมรรวาส นิยมจัดไว้ทางด้านขวาของพระพุทธรูปเพื่อเป็นเสมือนการถวาย ความเคารพต่อพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดา

หมายเลข 2. ธรรมาสน์ คือ อาสนา หรือที่ใช้สำหรับการแสดงธรรมเทศนา นิยมวางไว้ ทางด้านขวาขององค์พระประธานบริเวณหัวมุมแท่นสงฆ์

หมายเลข 3. สัตตภัณฑ์ เป็นเครื่องสักการะใช้สำหรับจุดเทียนบูชาพระรัตนตรัย จะตั้งอยู่ หน้าพระประธานในวิหาร

หมายเลข 4. อาสนา ใช้เป็นเครื่องราชูปโภคประจำอยู่กับพระประธานในวิหาร เพื่อใช้ ในการประกอบพิธีสมโภชหรือบวชพระพุทธรูปซึ่งเป็นพิธีสำคัญของล้านนา

หมายเลข 5. ชันแก้วดั่งสาม คือพานที่ใช้สำหรับการวาง ข้าวตอก ดอกไม้ รูปเทียนเพื่อบูชา พระรัตนตรัย ตั้งอยู่กลางวิหารบริเวณเสากลางต้นที่ 2 ถัดจากพระประธานลงมา

หมายเลข 6. ชันขอศีล มีหน้าที่เช่นเดียวกับชันแก้วดั่งสาม โดยตั้งถัดลงมา ใช้บูชาศีลซึ่งเป็น ข้อห้ามและข้อปฏิบัติให้ถูกต้องและมีความเคร่งครัด

หมายเลข 7. ชันนันทาน คือพานดอกไม้ที่ใช้ประเคนแทนของใหญ่หรือหนักเกินไป ที่ไม่สามารถยกประเคนได้เช่น โปสถ์วิหาร ตั้งถัดลงมาจากชันขอศีล

หมายเลข 8. น้ำต้นน้ำหยาด เป็นภาชนะที่รองรับ ประชาชนนำมาจากบ้านเพื่อกรวดน้ำ พร้อมกันโดยมีผู้แทนทำการหยาดเป็นส่วนรวม วางถัดจากชันนันทาน

หมายเลข 9. แว่นสามตาพระเจ้า หมายถึง การเกิดพระญาณ

หมายเลข 10. กระถางรูป (อำพร มาลัย, 2540 : 54-59)

ปัจจุบันสภาพสังคม เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้การใช้พื้นที่ในวิหาร และการจัดวางศาสนวัตถุเครื่องใช้ต่างๆมีเพิ่มมากขึ้น ส่งผลต่อความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ และทัศนียภาพโดยรวมภายในวิหาร

ความสำคัญ ที่มา และปัญหาของการวิจัย

สภาพสังคม เศรษฐกิจ และวิถีชีวิตของผู้คนที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้จุดประสงค์การไปวัด กิจกรรมที่ทำภายในวิหาร การใช้พื้นที่ในวิหารบางส่วนมีการเปลี่ยนแปลงไปจากรูปแบบเดิม จากการสังเกตเบื้องต้นพบว่าจุดประสงค์เดิมของการเข้าวัดเพื่อทำบุญฟังเทศน์ฟังธรรมชำระล้าง จิตใจให้บริสุทธิ์ ในปัจจุบันนอกจากจุดประสงค์ดังกล่าวแล้วยังมีการเข้าวัดเพื่อการท่องเที่ยว ทัศนศึกษา แต่เดิมพื้นที่ในวิหารเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์สำหรับการใช้งานของพระภิกษุสามเณร และฆราวาส ปัจจุบันเป็นพื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยวและนักท่องเที่ยวจากต่างถิ่นต่างแดน อีกทั้ง

ยังมีความแตกต่างด้านสังคมวัฒนธรรม แต่เดิมกิจกรรมภายในวิหารเป็นการประกอบกิจของพระสงฆ์ เช่นการทำวัตรสวดมนต์ การประกอบพิธีกรรมต่างๆร่วมกับชาวบ้าน เช่นงานบวช ปัจจุบันได้มีกิจกรรมที่ทำเพื่อสนับสนุนการท่องเที่ยวและหารายได้เข้าวัดโดยการใช้พื้นที่ในวิหารเพื่อการขายเครื่องสังฆทาน การตั้งตู้เสี่ยงทายดวงชะตาราசி การเช่าบูชาวัตถุมงคล เป็นต้น ตัวอย่างพื้นที่ใช้สอยและวัตถุต่างๆที่เพิ่มขึ้นเหล่านี้ได้ส่งผลกระทบต่อความหมายของพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และกระทบต่อทัศนียภาพโดยรวมภายในวิหาร นอกจากนี้การเพิ่มเติมของสิ่งต่างๆจากหลากหลายที่มาซึ่งส่งผลกระทบต่ออัตลักษณ์ของวิหารล้านนา เนื่องจากการบูรณปฏิสังขรณ์วิหารเก่าแก่โดยกรมศิลปากรจะทำในส่วนของโบราณสถานซึ่งหมายถึงตัววิหารและองค์ประกอบด้านศิลปกรรมที่เคลื่อนย้ายไม่ได้เท่านั้น เช่น หน้าบัน ค้ำยัน จิตรกรรมฝาผนัง ลายคำ แทนพระไม่ได้ครอบคลุมถึงการรักษารูปแบบพื้นที่ใช้สอยเดิมหรือการจัดวางศาสนวัตถุ ส่งผลให้ภาพรวมของวิหารทั้งหมดขาดความต่อเนื่องกลมกลืนกับรูปแบบภายนอกซึ่งเสี่ยงต่อการสูญเสียอัตลักษณ์ของวิหารล้านนาที่มีคุณค่า

ในปัจจุบันการศึกษาวิจัยที่เกี่ยวข้องกับวิหารล้านนาส่วนใหญ่ยังคงมุ่งเน้นที่แบบแผนทางศิลปกรรมและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมภายนอกยังไม่มีผู้ใดได้ศึกษาถึงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ใช้สอยในวิหาร งานวิจัยนี้จึงศึกษาในเชิงประวัติศาสตร์เพื่อค้นหาสาเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ใช้สอยในวิหารล้านนาที่สร้างและบูรณะในช่วงปี พ.ศ. 2317-2442 ในจังหวัดเชียงใหม่โดยเน้นการศึกษาความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ใช้สอยกับวัตถุตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อเพิ่มเติมองค์ความรู้เรื่องวิหารล้านนาในส่วนที่ขาดให้สมบูรณ์มากขึ้น และเรียนรู้จากความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการนำเสนอแนวทางในการจัดการพื้นที่ใช้สอยในวิหารให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่และสอดคล้องกับการรักษาอัตลักษณ์ของวิหารล้านนา

ผลงานวิจัยคาดว่าจะประโยชน์ต่อการวางแผนการอนุรักษ์และพัฒนาพื้นที่ใช้สอยในวิหารล้านนาในจังหวัดเชียงใหม่ และสามารถประยุกต์ใช้กับวิหารล้านนาในจังหวัดต่างๆของภาคเหนือได้

ข้อตกลงเบื้องต้น

คำจำกัดความที่ใช้ในงานวิจัย

วิหารล้านนาเชียงใหม่ หมายถึง วิหารเก่าแก่ที่มีประวัติการก่อสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ในช่วงปี พ.ศ. 2317-2442 ซึ่งเป็นช่วงที่ล้านนาพ้นจากการปกครองของพม่าจนถึงช่วงการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสยาม และได้รับการยอมรับในรูปแบบสถาปัตยกรรมว่ามีความจริงแท้

พื้นที่ใช้สอย หมายถึง อาณาบริเวณที่ใช้ประกอบกิจกรรมต่างๆ ภายในวิหารล้านนา เชียงใหม่

วัตถุ หมายถึง ศาสนวัตถุ เครื่องเรือนเครื่องใช้ต่างๆ อุปกรณ์อาคาร ที่ปรากฏภายในวิหาร ล้านนาเชียงใหม่ อันเกี่ยวเนื่องกับพิธีกรรมและกิจกรรมที่ปฏิบัติโดยพระสงฆ์และฆราวาส

วัตถุประสงค์ของงานวิจัย

1. ค้นหาสาเหตุและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุ ที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ในวิหารล้านนา
2. หาแนวทางในการจัดการพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารล้านนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่

วิธีวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลักให้เป็นงานวิจัยพื้นฐาน (Basic Research) โดยเป็นการค้นหาสาเหตุปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ใช้สอยและศาสนวัตถุภายในวิหารตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน รวมถึงการค้นหาคำความสำคัญของพื้นที่และศาสนวัตถุเพื่อวิเคราะห์ถึงผลกระทบที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ใช้สอยภายในวิหาร ซึ่งเป็นการศึกษาข้อมูลเชิงลึกโดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยแบบงานวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ใช้วิธีการค้นคว้าข้อมูลภาคเอกสาร (Documentary Research) และการเก็บข้อมูลภาคสนาม (Field Research) ร่วมกัน

การค้นคว้าข้อมูลภาคเอกสารใช้เพื่อศึกษาประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ใช้สอยและศาสนวัตถุในอดีต การเก็บข้อมูลภาคสนามใช้เพื่อศึกษาการใช้พื้นที่และศาสนวัตถุในปัจจุบัน โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) และการสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วม (Non-participant Observation) เป็นหลักในการเก็บข้อมูล การเลือกกลุ่มตัวอย่างผู้ให้สัมภาษณ์ใช้วิธีการแบบเจาะจง (Purposive Sampling) และวิธีการ Snowball Sampling ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ใช้หลักการภาวะอิ่มตัวของข้อมูล (Saturation) การเรียบเรียงข้อมูลภาคเอกสารและข้อมูลภาคสนามใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และอธิบายผลด้วยการพรรณนา (Descriptive)

ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตของพื้นที่

กำหนดพื้นที่การศึกษาในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางการเมืองการปกครอง และศูนย์กลางศิลปกรรมสถาปัตยกรรมล้านนาในอดีต และปัจจุบันยังคงเป็นศูนย์กลางความเจริญในด้านต่างๆของภาคเหนือที่สามารถสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมได้ดีที่สุด

2. ขอบเขตช่วงเวลาในการเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ศึกษาวิหารล้านนาที่มีหลักฐานการสร้างและบูรณะตั้งแต่ พ.ศ. 2317- พ.ศ. 2442 ซึ่งเป็นช่วงที่ล้านนาพ้นจากการปกครองของพม่าจนถึงช่วงการเข้าร่วมเป็นส่วนหนึ่งของสยาม เป็นช่วงเวลาสำคัญของการเปลี่ยนแปลงและฟื้นฟูบ้านเมือง มีการสร้างและบูรณะศาสนสถานรวมถึงวิหารเป็นจำนวนมาก

3. ขอบเขตช่วงเวลาในการศึกษา

ศึกษาความเปลี่ยนแปลงด้านการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหาร จากอดีต(พ.ศ. 2317) จนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2553)

4. ขอบเขตรูปแบบสถาปัตยกรรม

- ศึกษาเฉพาะวิหารล้านนาแบบปิด หรือวิหารมีป้างเอก (มีผนัง) รวมทั้งวิหารทรงโรง และ วิหารทรงปราสาท
- ศึกษาเฉพาะวิหารหลวง หรือวิหารหลัก หรือวิหารที่ตั้งอยู่ด้านหน้าแนวแกนเดียวกับเจดีย์ของแต่ละวัด เนื่องจากเป็นวิหารที่มีการใช้งานจากพระสงฆ์และฆราวาสเป็นประจำสม่ำเสมอ มีโอกาสในการเปลี่ยนแปลงด้านพื้นที่ใช้สอยและด้านศาสนวัตถุมากกว่าวิหารแบบอื่นๆ ทั้งยังเป็นวิหารที่พบมาก และมีกลุ่มตัวอย่างให้ศึกษามากที่สุด

5. สรุปหลักการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างงานวิจัย

- เป็นวิหารล้านนาเก่าแก่ในจังหวัดเชียงใหม่ที่มีหลักฐานการสร้างและบูรณะ
- ลักษณะ โครงสร้างและรูปแบบสถาปัตยกรรมที่แสดงเอกลักษณ์ของวิหารล้านนา
- มีความสำคัญกับชุมชน มีการใช้งานอย่างสม่ำเสมอ
- ได้รับการยอมรับจากนักวิชาการในแง่คุณค่าทางสถาปัตยกรรม
- มีความหลากหลายของพื้นที่ตั้งวิหารที่สะท้อนถึงความเปลี่ยนแปลงทางสังคม

6. รายชื่อวิหารที่ใช้ในการวิจัย

ลำดับ	ชื่อวิหาร	ที่ตั้ง	ปีที่สร้างวัด	ปีที่สร้าง	ลักษณะ	ลักษณะพิเศษ
1	วัดพันเตา	อ.เมือง	ไม่ปรากฏ	2419	ปิด	ไม่ยกเก็จ
2	วัดปราสาท	อ.เมือง	2035	2366	ปิด	มีโง่งปราสาทท้ายวิหาร
3	วัดป่าแดงหลวง	อ.เมือง	1973	2361	ปิด	มีโง่งปราสาทท้ายวิหาร
4	วัดเกตการาม	อ.เมือง	1971	ไม่ปรากฏ	ปิด	มีซุ้มทางเข้าด้านข้าง2ด้าน
5	วัดเสาทิน	อ.เมือง	1919	ไม่ปรากฏ	ปิด	มีทางขึ้นด้านหลัง2ด้าน
6	วัดคันแก้ว	อ.หางดง	ไม่ปรากฏ	2401	ปิด	มีทางเข้าออกทางเดียว
7	วัดหางดง	อ.หางดง	ไม่ปรากฏ	2350-2400	ปิด	มีทางขึ้นด้านข้าง
8	วัดท้าวคำวัง	อ.หางดง	ไม่ปรากฏ	2400-2440	ปิด	มีทางขึ้นด้านข้าง
9	วัดทุ่งอ้อหลวง	อ.หางดง	2350	2400-2450	ปิด	เป็นวิหารกึ่งโถง

ตาราง 1-1 รายชื่อวิหารกลุ่มตัวอย่าง

ในงานวิจัยนี้ได้ทำการศึกษาวิหารจำนวน 9 แห่งจากทั้งหมด 11 แห่ง เนื่องจากวัดสำเภา และวัดบวกรกรหลวงซึ่งอยู่ในกลุ่มวิหารที่มีหลักฐานการสร้างและบูรณะตั้งแต่ พ.ศ. 2317-2442 ปัจจุบันอยู่ในระหว่างการบูรณะซ่อมแซม ทำให้ไม่สามารถเก็บข้อมูลได้ทันตามแผนการวิจัย

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. เข้าใจสาเหตุและปัจจัยของการเปลี่ยนแปลงการจัดพื้นที่ใช้สอยและวัตถุ ที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ในวิหารล้านนา
2. ได้แนวทางในการจัดการพื้นที่ใช้สอยและวัตถุในวิหารล้านนาที่เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของจังหวัดเชียงใหม่